

сонымен бірге Фирдоуси туындысын түркі халықтарына кең көлемде жеткізе білгендігімен де ерекшеленеді. Сондықтан да мұндай асыл мұра белгілі кітапханалардың көне қолжазбалар мен сирек кітаптар бөлімдерінде белгісіз болып жатпай, қайта жарыққа шықса, тек қазақ-иран әдеби байланыстарының ғана емес, сонымен бірге парсы және түркі халықтарының шынайы рухани достығына айналатыны ешбір күмән туғызбайды.

1. Конрад Н. *Запад и Восток.* - Москва: Наука, 1972. – 496 с.
2. Бертельс Е. *Суфизм и суфийская литература.* - Москва: Наука, 1965. – 523 с.
3. Наджип Е. *Культура и тюркоязычная мамлюкского*

Egiptta XIV века. -Туркестан: Туран, 2004. – 291 с.

4. Күмісбаев Ө. *Абай және Шығыс.* -Алматы: әл-Фараби ат. ҚазМУ, 1995. – 342 б.; Күмісбаев Ө. *Терең тамырлар.* Алматы: Ғылым, 1994. – 320 б.

5. *Zajaszowski A. Turecka wersja Sah-name z Egiptu Mameluckiego// Prace Orientalistyczne.* -Warszawa, 1965. T. XV.

В этой статье делается анализ казахских переводов произведения иранского писателя Фирдоуси «Шахнаме», а так же рассматривается версия переводов появившихся в далеком в XV-м веке.

This article analyzes the kazakh translations of “Shahname” Firdowsi. First translations of this work were made in XV century

Ж.О. Мәмбетов

МАХАМБЕТ ПЕН БАЙРОН ЛИРИКАЛАРЫНДАҒЫ АҚЫНДЫҚ «МЕН» (Шығыс және батыс әдеби байланыстардың негізінде)

«Мені» мен менікінің айырылғанын
Өлді деп ат қойыпты өңкей білмес...»

Абай.

...Айтарын ашып айтқан абайламай,
Па, шіркін Махамбеттер, Абайлар-ай!...

«...Кто из современной молодежи ломает голову над чтением «Евгений Онегина» Пушкина, или «Чайльдом Гарольда» Байрона? Едва ли найдется. Я сомневаюсь, хватит ли терпения у них прочесть до конца Лермонтовского «Демона». Нынешнее поколение живет сегодняшним днём. Для них жизнь не театр, а мимолётная эстрада. Они в чудеса не верят, для них ничто не чуждо, у них вкусы не меняются. Им чужды мне кажется, глубокая мысль, познания себя и других» /1, 42/. Жоғарыда келтіріліп өткен ойлардың астарына үңіліп, ар жағында не жатқандығын ұғынып көрсек деймін. Рас, қазіргі жастардың көбі қазақ әдебиетінің ауылынан алысқа ұзап, әлем әдебиетінің көкжиектеріне көз тігуге көп жағдайда көңіл бөле бермейді. Әдебиет ешқашан тоқтамайтын, үздіксіз дамып отыратын процесс. Қай заманда, қай қоғамда, қай ұлтта болса да әдебиеттің жоғын жоқтаушы ақын не қаламгер ең алдымен өзі өмір сүрген дәуір болмысын қара сөздің қалыбына құйып отырған. Солардан қалған әдеби мұраны оқып, танысып, талғампаздықпен сын айтып, төлтума әдебиетімізбен басқа халықтар әдебиетінің өсу, өркендеу, күнделікті тыныс-тіршілігін жіті қадағалап отыруға біздің бара алмай жүргенімізді мойындау қажет. Ал «әдебиет – ардың

ісі», қолында бардың ісі емес екендігін түйсініп, мұратын айқындаған Мұқағали ағамыздың келешек ұрпақ туралы айтқан жаңағы ойының жаны бар секілді.

Меніңше әдебиет ұлтқа, тілге бөлінгенімен, оның мұрат-мақсаты біреу-ақ, ол - әр дәуір, әр қоғамның ажарын еш боямасыз, жарқырата ашып беру. Сол замана тудырған туындыларды оқып-танысып шыққанымызбен, оған ғылыми тұрғыда саралап баға беруге шорқақтық танытатынымыз тағы бар. Ғылымшылдық деп отырғанымыз бір ғана ұлттың әдебиетінің шеңберінен шықпай жүріп алу емес, біздің әдебиетіміз секілді планетамызды мекендеуші сан мыңдаған халықтар, ұлттар әдебиетімен салыстыру, сюжеттік, идеялық ұқсастықтар іздеу, тәжірибе алмасу.

Біздің тақырыбымызға арқау болып отырған екі ақын Махамбет Өтемісұлы мен Джорж Байрон шығармаларын салыстырып, ұлттық сипатын ерекшелеп, ортақ мұратын айқындап алу да салыстырмалы әдебиеттану ғылымының еншісіндегі іс. Тілге тиек болған әдебиет өкілдері жайлы бізге дейін жазылған көлемді зерттеу еңбектері бар шығар, бірақ біз оларды өзімізше тануға, талдауға тәуекел еттік. Біздің қарастырмақ тақырыбымыз «Махамбет пен Байрон лирикаларындағы ақындық «мен»

мәселесі. Бұл жерде Абай айтқан «мен» мен «менікіне» тоқталмай кетуге болмайды. Абайдың айтпағы «мені» мен «менікінің» айырылуы - «жан» мен «тәннің» айырылуы. «Мен» - сөзінің астарында «адамның жаны» жатыр. Ал «ақындық мен» ақынның жаны, сезімі, ой-дүниесінің көрінісі. «Мен» әр адамда бар, бірақ «ақындық меннің» жөні басқа.

Мұқағали өз күнделігінде: «Егер бір кездерде менің өмірім, творчеством әлдекімнің көңілін аударса оларға былай дер едім:

- Менің қымбатты достарым! Егер сіздер шынымен менің өмірбаянымды, творчествомды зерттемек болсаңдар, мен не жазсам соның бәрін түгел оқып шығуды ұмытпағайсыздар. Мені өз өлеңдерімнен бөліп қарамауларыңызды өтінемін. Естеріңізде болсын, менің өлеңім жеке тұрғанда түк те емес. Біріктіріп қарағанда ол поэма іспетті. Басы және аяғы бар. Ол кейде күлімдеген, кейде түңілген жанымның құдды дауысындай. Жалған күйініш, жалған махаббат пен қуаныш, өтірік патриотизм және тағы-тағылар поэзияның жаулары. Көпшіліктің көңілін аулау үшін, рухыңның ыңғайын табу үшін жазу керек.

Әрбір жазатын адам оқырманды күлдіріп, абыржыта алады (бәрі оның шеберлігіне байланысты), бірақ оның жанына кіріп, есінде мықтап қалу үшін барынша ашық, сезімтал әрі түсінікті болуы қажет. Кейде қарапайым түсіне білетін көпшілік сенің образдарың мен прообраздарыңды артқы қатарға ысырып тастайды. Әрбір оқырман көркем шығармадан өзін, өз жанының бөлшегін іздейді. Сондықтан мен өзімнің «Менім» арқылы жасырмай жаппай өмірімнің шежіресін жасап шықтым. Жанымның мұңы мен қуанышы – бәрі сонда. Солар басқа жүректерге өз сәулесін түсіру керек деп ойлаймын. Сонымен, достар, бүкіл менің жазғаным бар-жоғы бір-ақ поэма. Адамның өмірі мен өлімі, қасіреті мен қуанышы туралы поэма. Егер нанбасаңдар, барлық өлеңімді жинап, бір жинаққа топтастырып көріңдерші. Естерінде болсын, әрбір өлеңім өз орнында тұрсын. Яғни, жылына және бойына қарай, сонан соң көз алмай оқындар. Сюжетіне көңіл аудармай-ақ қойындар, ал композициясы мен архитектурасына зер салыңдаршы. Егер мені содан таппасаңдар, онда ақын болмағаным! /1, 41/ – деп ақынның нәзік те өжет жанын ұғыну үшін оның жүрегін жарып шыққан «менінің» жаршысы қара өлеңді зерттеу керек екендігін аңғартқандай.

Байрон мен Махамбеттің ақындық «мені» деген мәселені сөз еткенде дәл осы жағдайды дәйек етуге болады, яғни екі ақынның жырларында жан дүниесінің қалтарыстары қалай

ашылғанын зерттеу керек. Махамбет пен Байрон – екі бөлек тұлғалар, бірақ оларды жақындастыратын не нәрсе? Әрине, ол – поэзия. Махамбет шаруалар көтерілісінің басшысы болса, Байрон да Грецияда Миссабон батпағында бостандық үшін қаза тапқан.

Жирмунскийдің «Сравнительное литературоведение» кітабында: «М.Ф. Глардың салыстырмалы әдебиеттану пәнінен жазған оқулығы жайлы Жан-Мари Каре (ірі француз компаративісі) «халықаралық рухани байланыстарды, Байрон мен Пушкин, Гете мен Карлей, В. Скотт пен Виньй секілді әр ұлт әдебиетінің өкілдерінің жазушылық өмірі мен рухани талпыныстары арасындағы қатынастарды зерттейді» деп жазған, - деп келтіреді /2, 158/.

Сол секілді қазақ әдебиеті мен ағылшын әдебиеті арасындағы байланыстарды, екі ұлы ақынның болмысын ашуға қадам жасау ешқашан артық болмайды. Жирмунский сол кітабында «Гете мен Байронның «Ты знаешь край?» (Kennst du das Land – Know you the Land) деген өлеңіне талдау жасап, әйел сұлулығы Байронда «ғажап» «құдіретті» (Beauty, divine) деген бағалаулармен берілсе, Гетеді бұлай суреттеу жоқ. Ол «әрқашан», «ешқашан», «ешкім» деген ұғымдармен береді. Мысалы: «гүлдер әрқашан гүлдейді. Сәулелер әрқашан жарық шашады» (the flowers ever blossom, the beams ever shine) /2, 424/ деп салыстыра талдайды.

Енді тақырыптан ауытқымай, Махамбет пен Байрон туындыларындағы ақындық «менінің» көрінуін салыстырмалы түрде қарастырып көрейік.

Мұнда, ауызға алғаш ілігетіні Махамбеттің:
Мен, мен едім, мен едім,
Мен Нарында жүргенде,
Еңіреп жүрген ер едім.
Исатайдың барында,
Екі тарлан бөрі едім,

деп басталатын өлеңі. Ақынның азамат ретінде толғаған саяси көзқарасы, бодандықта өмір сүріп жатқан халқына арнауы. Оның жүрегіне шер боп қатқан қасіреті. Өзінің жеке тұлға ретіндегі, батыр әрі ақын ретіндегі жан толқынысы. Оның өмірінің қиын бір кезеңі туралы толғауы. Осы өлеңмен салыстыру үшін тағы бір өлеңінің мазмұнына шолу жасап көрелік. Мысалы, «ақынның «Жайықтың бойы көк шалғын» деген өлеңі көңіл күйінің өзгеше қалпын суреттейді.

Жайықтың бойы көк шалғын –
Күзерміз де жайлармыз.
Күлісті сынды күренді
Күдірейтіп күнде байлармыз.
Құдай істі оңдаса,

Ісім жөнге келгенше
 Қаумалаған көп дұшпанды
 Әлі де болса қойдай қырып айдармыз!

- деп шалқаяды ақын» деп ақынның жаудан қайтпас қайсарлығына сүйсінгендей болады. Махамбеттің жырлары қазақтың мол өлең қазынасында тек сұлулығымен ғана емес, қызулығымен, қиып түсер өткірлігімен ерекше тұрған дүние. Ол да жаудың басына қара бұлттай қатер төндіре, дауыл алдында саңқылдаған дауылпаздай. Халықтың азаттығы, теңдігі жолында ақ найзасымен де, азаткер асқақ жырымен де нағыз азаматша орасан үлкен қызмет еткен, осы жолда қасық қанын қиған Махамбет Өтемісов осындай адам еді» /3, 13/. Себебі Ұлы адамдар артта қалған адамзатпен өмір сүре алмайды /4, 15/ деген ақынның қоршаған ортаға, айналаға деген көзқарасы, еркіндікті қалаған жан-дүниесінің көрінісі беріледі. Иә, Махамбеттің де, Байронның да тағдыры - «қиын да сұлу тағдыр». Олардың «мені» оятып, әділетсіз озбыр қоғамға жырларымен базына айтқызып, Хемингуей айтқандай, «адам жүрегінде жаппай соғыстың басталуы». Махамбеттің Байроннан бір ерекшелігі – оның лирикаларында махаббат, сезім тақырыптары көтерілмейді. Себебі ішкі нәзік сезімді өлең арқылы жырлау, жеке басқа қатысты мәселені сөз ету жауынгер жырауларда дәстүр болмаған. Ол - қазақ дүниетанымында осалдықтың белгісі. Өлеңдерін оқып отырып, оның тек «етігімен су кешкен» ер азаматқа тән патриоттық рухпен жырлайтынын аңғарамыз.

Хан емессің қасқырсың
 Хас албасты басқырсың
 Достарың келіп табалап
 Дұшпаның сені басқа ұрсын
 Хан емессің, ылаңсың
 Қара шұбар жылансың
 Хан емессің, аянсың
 Айыр құйрық шаянсың /4, 90/,

деп Жәңгірдің бетіне басуы, оның мұқалмас жанының ащы кегі секілді. Дұшпандарының

қолынан қаза тапса да «жанын», «арын» тапталмаған асылдығын аңғарамыз. Оның қай жырын алсақ та ақынның «мені» тек бостандықты, әділетті қоғамды аңсап өткендігін көруге болады. Ал Байронды біз тікелей түпнұсқадан емес, аудармадан оқығандықтан оның өлеңдерінің біздің ұлттық болмыс, қазақы сөзбен әрленгенін байқаймыз.

Көңілім менің қараңғы. Бол, бол ақын!
 Алтынды домбыраңмен келші жақын
 Ішек бойлап он саусақ жорғаласа
 Бейістің үні шығар қоңыр салқын.
 Егер сорым түбімен әкетпесе
 Керек қой көңілді үміт тебіретсе
 Қатып қалған көзімде бір тамшы жас
 Төгілмей ме, бой жылып, ол да ерісе? /2,13/,

деуі айтқандай дүмбілез ағылшын ақсүйектерінің қоғамынан әлдеқайда биік ойлайтын жанының қалтарысы жақсы ашылған.

Екеуі екі қоғамда өмір сүрсе де олардың жырларындағы соғыс, бостандық, рух секілді ортақ мәселелердің болуы оларды жақындастыра түседі. Махамбет те, Байрон да азаттықтың, азаматтықтың, адамгершіліктің жыршылары. Олардың ақындық «мені» тек жеке басы емес, адамзаттың арман-мұратын аңсаудан тұрған, соны саналы түрде жырлаған деуге болады.

Мақатаев М. Күнделік. – Алматы: Жалын, 1991.

2 Журулинский В.М. Сравнительное литературоведение. – Ленинград: Наука, 1979.

3 Аманишин Б. Махамбеттің тағдыры. Махамбет. – Алматы: Жазушы, 2002.

4 Луначарский Байрон. Теңіз көкжалы. – Алматы: Жалын, 1997.

5 Өтемісұлы М. Өлеңдер. – Алматы: Жазушы, 2002.

6 Байрон Д.Г. Таңдамалы шығармалары. – ҚМКӘБ. – Алматы, 1960.

В статье проводится сопоставительное изучение творчества Махамбета и английского поэта Дж.Г. Байрона. Выявляются общие мотивы их произведений и особенности воплощения поэтического «я». Раскрывается общность тем, идей творчества данных поэтов.

М. Мамедова

ПРОБЛЕМА ГЕРОЯ В ДРАМАТУРГИИ И. ЭФЕНДИЕВА

(в контексте художественного отражения естественной сущности человека)

Видный азербайджанский драматург Ильяс Эфендиев прошел богатый творческий путь. Он своими пьесами, число которых превышает двадцати пьес, сформировал «Театр Ильяс

Эфендиева». Талантливый художник принес в азербайджанскую драматургию новый дух, новое дыхание. Он является тем мастером слова, который сформировал лирико-психологи-